

BO RUTHSTRÖM

Forsa-ristningen – vikingatida vi-rätt?

Inledning

Bland runristningar har Forsa-ringens ristning tilldragit sig särskild uppmärksamhet. Till svårigheterna att tolka själva ristningen har kommit problemet med att förklara vad det egentligen är för ett föremål den är inhuggen i, vad detta egentligen har haft för funktion och varför ristningen egentligen huggits in i detta föremål. När jag nu presenterar ett bidrag till ansträngningarna att komma till rätta med dessa frågor, gör jag det inte i någon egenskap av runforskare. Det är i stället uteslutande på grundval av den läsning som senast framkommit som jag vill underkasta inskriften och dess hittillsvarande tolkning en rättsfilologisk granskning. Men först några fakta.

Den s.k. Forsa-ringens är en stor smidd ring av järn – ca 43 cm i diameter – med en tydligt inhuggen runinskrift. Ringen har till helt nyligen funnits i en monter på väggen i sakristian i Forsa kyrka i Hälsingland men är nu nedtagen och inlagd i Forsa församlings kyrkoarkiv. Tidigare satt den fäst i dörren mellan vapenhuset och kyrkan i den år 1840 rivna medeltidskyrkan på samma ort.

Enligt sägenuppteckningar gjorda på 1700-talet skulle ringen ännu tidigare ha suttit fäst vid dörren till den närbelägna Högs kyrka men flyttats därifrån, då en ny kyrka byggdes i Forsa. Sägningens uppgift styrks av det faktum att runinskriftens upphovsmän, Anund i Tåsta och Ofeg i Hjortsta, bodde i Högs socken, inte i Forsa (Brink 1984:23, Hafström 1949:232). Invid Högs kyrka låg den gamla tingsplatsen för menigheten i Sundedes treding. Sunded utgjorde i det medeltida Hälsingland ett av flera ”land” eller landskap, vart och ett med egen ”lagman” och eget ting. Från söder till norr var de Alir, Sunded, Medelpad och Ångermanland. Den kyrkliga indelningen följde den världsliga, och Sunded utgjorde således eget prostadöme – Sunded eller Forsa prostadöme. Det är tänkbart att ringen överflyttats till Forsa kyrka i samband med att denna kyrka blev prostkyrka (Hafström 1949:237).

Forskningshistorik

Ringens är täckt av en skrift som är lätt att läsa. Trots detta har inskriften visat sig vara svårtolkad. En lång rad uttolkare har ända från 1700-talet

nedlagt sina mödor på ristningen. Den runläsning som länge var den hävdvunna gjordes av Sophus Bugge (Bugge 1877) i en festskrift till Uppsala universitets 400-årsjubileum. Denna runläsning, som anföres nedan, har accepterats av samtliga senare uttolkare, med ett undantag, som jag strax återkommer till.

uksa tuiskilan auk aura tuā staf at fursta laki : uksa tuā auk aura fiura (a)t aþru laki : in at þriþia laki uksa fiura (a)uk aura (a)ta staf : auk alt aiku i uark if an hafskaki rit furir suaþ lirþir aku at liuþriti sua uas int fur auk halkat : in þar kirþu sik þita (a)nunr a tarstaþum : auk ufakr a hiurtstaþum : in uibiurn faði.

Eftersom runristaren inte markerade ordslut utan enbart meningsslut, har uppdelningen i olika ord, liksom naturligtvis även tolkningen, givit upphov till skilda åsikter. En lång rad forskare har tagit ställning till inskriften, däribland Harald Hjärne, Karl von Amira, Elis Wadstein, Adolf Noreen, Theodor Hjelmqvist, Erik Brate, Otto von Friesen, Elias Wessén och Josef Sandström. Den sistnämnde (Sandström 1948) ger hänvisningar och referat av tidigare tolkningar. Den som senast gjort en sammanhängande tolkning av inskriften är Gerhard Hafström (Hafström 1957). Densamme har författat artikeln Forsaringen, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (Hafström 1959), och refererades tidigare av Sven B. F. Jansson (Jansson 1963:40–41). Texten lyder i denna tolkning:

*Oxa tvisgildan ok aura tva staf at fyrsta lagi,
oxa tva ok aura fiura at aðru lagi,
en at þriðia lagi oxa fiura ok aura atta staf,
ok allt äigu i værr, ef hann hafsk ekki rett fyrir,
svað lærðir äigu at liuðretti, sva vas innt fyrr ok hælgať.
En þair gærðu sik þetta, Anundr a Tarstaðum
ok Ofagr a Hiortstaðum.
En Vibiorn faði.*

”En tvegill oxer och två öre till biskopsstaven för första mässfallet; två oxar och fyra öre för andra mässfallet; men för tredje mässfallet fyra oxar och åtta öre; och all egendom i kvarstad, om han icke gör rätt för sig. Det som de lärde tillkommer enligt landets lag, det blev förr stadgat och stadfast.

Men de gjorde sig detta, Anund i Tåsta
och Ofeg i Hjortsta.
Men Vibjörn ristade.”

Hafströms tolkning har fram till Aslak Liestøls nya läsning (Liestøl 1979) räknats som den gällande uppfattningen (Liestøl 1979:14). Alla forskare har varit eniga om att det rör sig om ett bötesschema i oxar och örar. När det sedan gällt att avgöra vad böterna skulle avse, har uppfattningarna varit

högst skilda. Hafström har, som vi sett, hävdad att det skulle vara brottet mässfall, d.v.s. att prästen inte var i stånd att hålla mässan på föreskriven tid. Bugge och Hjelmqvist har ansett att det rörde sig om försummat utgörande av tionde. Hjärne, Noreen och Wadstein har menat att det hela gällde kyrkofriden. Sandström har ansett att det gällde både kyrkofrid och kyrkans inventarier. Wessén har anslutit sig till tionde-teorin (Wessén 1940:LV).

Svårigheterna har naturligtvis bottnat i att man inte ur texten direkt kunnat utläsa, vilket brott det rörde sig om. Samtliga har tolkat runföljden **lirþir** som *lärðir* 'lärda män, d.v.s. präster', och runföljden **staf** som *stafi*, dat. sg. av *staver* 'biskopsstav, biskopsämbete'.

Vad som nu har hänt är att Liestøl, vid en grundlig undersökning och inbördes jämförelse mellan de tecken som huggits in för runorna **r** och **u**, har funnit att den hävdvunna läsningen **lirþir** är felaktig och att runföljden skall läsas som **liuþir**, alltså pluralformen av ett *liuþr*, motsvarande ett icke anträffat fsv. *liuþer* 'folk', motsvarande fvn. *lýðr*, m. (Liestøl 1979:18). Liestøl visar mycket övertygande att det är frågan om en **u**-runa och gör härmed rättvisa åt en läsning som faktiskt först lanserades av svensken Olov Celsius 1724 men som därefter underkändes av Bugge (Bugge 1877:29). I förbigående kan nämnas att ordet möjligen är belagt i fsv. såsom förled i sammansättningen *liudhgudhi*, m., i ortnamn (jfr Söderwall Supplement (1953) med där givna hänvisningar).

Liestøls undersökning formar sig till ett grundskott mot den hävdvunna, jämförelsevis sena datering av ristningen som bl.a. Wessén gjort sig till talesman för ('knappast . . . äldre än tiden omkring 1100; snarast härrör den väl från 1100-talets första hälft'; Wessén 1940:LV f.). Wessén konstaterar beträffande språkformen, att inskriften innehåller en egendomlig blandning av äldre och yngre element. Som exempel på yngre former anför han 'lånordet *lärðir* 'de lärda', ordet (dat.) *staf* i betydelsen 'biskopsämbete', pluralen (ack.) *oxa* i stället för den äldre formen *yxn*, som förekommer ofta ännu i medeltidens bokspråk, och framför allt bruket av ack. *sik* i stället för dativen *sär*.' (Wessén 1940:LVI f.)

På alla dessa punkter visar Liestøl att bevisvärdet brister. Tolkningen **lirþir** 'lärda män, prästerskap' faller bort som nyss sagts. Tolkningen **staf** 'biskopsämbete' kommer därigenom att sakna allt stöd. Formen **uksa**, ack. pl., hävdas av Liestøl vara den form som i själva verket är äldst belagd (Liestøl 1979:16), och tolkningen *sik* 'sig', ack., visas vara ytterst osannolik. Liestøl påpekar att det finns hundratals runinskrifter som omtalar vem som gjorde eller lät göra det som inskriften omtalar och att det då nämnes ett konkret ting, som är gjort, oftast det som ristningen står på eller vid, t.ex. *stein þenna*, *kumbl þessa*, *merki þetta* o.s.v. Enligt Liestøl bör satsen läsas: 'Anundr og Ofagr gjorde dette **sik** (eventuellt **sikþ**)'. Han fortsätter: 'Men

kva er eit sik(b)? Svaret er sjølvsagt: ringen. Men vi er dermed så å seia like langt, for kva vart ringen brukt til?” (Liestøl 1979:26.)

När de av Wessén som yngre element betecknade dragen nu emellertid fallit bort eller blivit osannolika, gör Liestøl en ny datering på grundval av vanliga runologiska och arkeologiska kriterier. Han finner då att inskriften grovt räknat inte borde vara nämnvärt yngre än 800-talet (Liestøl 1979:20). Ingen ”egendomlig blandning av äldre och yngre element” (Wessén 1940:LVI) gör nu längre bilden splittrad. Ristningen hör hemma i vikingatid.

Liestøl har enligt min mening gjort en ovärderlig insats genom att befria forskningen rörande Forsa-ristningen från den olyckliga kopplingen till den kristna kyrkan och det därigenom framvingade felaktiga tids- och tolkningsperspektivet. Nu först finns förutsättningar att se med friska ögon på inskriften och dess sammanhang.

En rättsfilologisk utgångspunkt

När jag har bekantat mig med forskningen rörande Forsa-ristningen har en sak för mig framstått som anmärkningsvärd. Man har utan vidare accepterat tanken att en lång, avslutad och helt fristående lagtext med ett detaljerat böteschema helt skulle sakna varje angivande av det brott för vilket böteschemat gällde. Det måste dock anses vara äventyrligt att *a priori* antaga att den som läste inskriften utan vidare – enbart med ledning av den icke-språkliga kontexten – skulle veta vad saken egentligen handlade om. Såvitt jag kan erinra mig, har jag aldrig sett exempel på något sådant i de nordiska medeltidslagarna. Visst förekommer brottstycken av lagar på rester av manuskript. Men då är det just fråga om brottstycken och rester.

En sund rättsfilologisk metod vore därför enligt min mening att i stället göra det motsatta antagandet och att ifrågasätta den hittillsvarande läsningen ända tills en ny läsning ger en klar och säker mening. Denna av metodskäl motiverade ståndpunkt förefaller ha fått dubbel tyngd när nu Forsa-ristningen efter Liestøl står utan sammanhängande tolkning.

Om man då granskar den hittillsvarande läsningen och tolkningen på jakt efter tvivelaktigheter och frågetecken, så finner man, som Liestøl också påpekat, två stycken redan i första raden, nämligen *tvīsgildan* och det nyssnämnda *staf*. Som förled är *tvīs-* okänt i nordiska språk – jämför i stället fsv. *tvæ-* ’tve-’ i *tvælyti*, *tvæböte*, *tvægildi* o.s.v. – men har trots detta accepterats som ett ålderdomligt språkdrag. Ordet *staf*, som tidigare tolkades som en dativform av *staver* ’biskopsdöme’, saknade i denna tolkning sin dativändelse. Med nuvarande datering till förkristen tid står ordet än så länge utan en klar tolkning.

Försök till ny läsning

Den inledande runsekvensen såg alltså ut så här:

uksatuiskilanaukauratuą

Jag vill föreslå följande läsning:

uksa (a)t uis (s)kilan auk aura tuą

Detta kan då preliminärt på (run- och) fornsvenska utläsas:

oxa at vis (s)kil-an ok aura tva

och likaledes preliminärt uttydas:

”en oxe och två örar för (s)kil-ande av vi”

Jag dubbelläser således **a**-runan och uppfattar sekvensen **(s)kilan** som ett verbalsubstantiv av typen *skipan* ’skipande’. Genom denna läsning får inskriften en klart utsagd handling till vilken bötesregeln knytes. Det är just detta som i alla tidigare tolkningsförsök har saknats och som just därför – i denna del – med nödvändighet gjort dem alla till föga mer än kvalificerade gissningar.

Om man godtar denna inledande läsning – de grammatiska, ordbildningsmässiga och syntaktiska aspekterna kommer strax att redovisas – så måste man sedan ta ställning till vilket ord sekvensen **(s)kilan** rimligen kan stå för. Sammanhanget kräver ju att de nu redovisade orden skall uttrycka vilken brottslig gärning som skulle bestraffas genom bötesregeln.

Inget i fornspråket belagt eller tänkbart verb skulle såvitt jag förstår formellt helt stämma med runsekvensen. Vad man möjligen först tänker på, fsv. *skilia* ’skilja m.m.’, förefaller inte passa, dels formellt därför att det skulle ha krävt ytterligare en **i**-runa, dels därför att ordet inte förefaller kunna ge någon vettig mening åt inskriften.

Även om det sålunda inte omedelbart framkommer någon formellt oantastlig tolkning av den föreslagna läsningen, förefaller mig de principiella möjligheter denna ger till en säker tolkning vara så överlägsna möjligheterna hos varje annan hittills framkommen läsning, att tanken på en felristad eller utelämnad runa inte bör avvisas.

Jag vill då till övervägande framföra tanken att ristaren glömt en **t**-runa¹ och att sekvensen i stället bort lyda:

uksa (a)t vis kiltan auk aura tuą

¹ Att en **t**-runa och inte en **þ**-runa skulle vara bortfallen synes framgå av Rök-stenens **kultint**, sannolikt motsvarande fsv. *guldin*, p. pf. av *giælda*, v., och Sparlösa-stenens **atkialti**, fsv. *at giældi*, dat. sg. av *giæld*.

Detta skulle då på fornsvenska utläsas:

oxa at vis gildan ok aura tva

och uttydas:

”en ox och två örar (i böter) för försättande av vi i lagenligt skick (eg: för det förhållandet att gillgörande av vi har blivit nödvändigt).”

Jag återkommer strax till tolkningen *gildan*. Först några ord om den tänkbara sakliga bakgrunden till en sådan tolkning. Vad skulle det då vara hos ett vi som kunde behöva göras gillt, och som genom de i något slags relation till viet stående människornas handlande eller underlåtenhet kunde bli icke-lagenligt, icke-gillt?

Ja, man kan kanske tänka sig åtskilligt, men något som för mig framstår som mycket nära till hands liggande, är det stängsel eller den hägnad som jag misstänker att man hade runt omkring viet.

Jag menar att mycket talar för att man i förkristen tid måste ha haft stängsel runtomkring sina kultplatser på samma sätt som man efter kristnandet har haft ett stängsel, ”kyrkogården”, kring kyrkan och till denna hörande tomtmark. (Jfr fvn. *véþqnd*, pl. ’band som gjerder inn ein fredheilag stad, serleg um inngjerdingi kring lagretta på tinget’ (Heggstad 1963).) Försummande att hålla kyrkogårdsstängslet i stånd var ett brott. Detta framgår av flock 18 i Hälsingelagens kyrkobalk (HL KkB 18:pr), och det bestraffades där med böter.

Till en början är det helt klart att gränsen för viets område måste ha varit mycket tydligt och exakt markerad. Olika rättsregler gällde nämligen inom och utom viets område, t.ex. beträffande rättsskydd mot blodshämnd. Inom viets område åtnjöt en på bar gärning förföljd dråpare sålunda skydd till liv och lem i 800-talets Sverige. Detta framgår klart av Oklunda-ristningen – senast behandlad av förf. i ANF 1988. Utanför viets område kunde han däremot saklöst huggas ned av den dräptes fränder. Sådan var lagen i Östergötland ännu i slutet av 1200-talet, med den enda skillnaden att viet utbytts mot kyrkan.

Vidare måste samma praktiska behov ha förelegat att stänga ute betande kreatur och rotande svin o.d. från viets helgade område, som klart återspeglas i landskapslagarnas regler om stängsel kring kyrka och kyrkogård. Sålunda stadgar HL KkB 18:pr 3 örans böter för den som bär ansvaret för ”smyghål för svin” m.m.

I detta sammanhang bör också omnämnas att både Gutalagen och Gutasagan innehåller ordet *stafgarþer* i förbindelse med ordet *vi*. Innebörden av ordet *stafgarþer* är dock omdiskuterad (se Ingemar Olsson, Gotlands stavgardar 1976:95–110) och ordet lämnas därför här utanför diskussionen.

Det är sålunda enligt min mening en rimlig tanke att underlåtenhet att

hålla det hedniska viets stängsel i stånd kan ha varit belagt med bötesstraff på sätt som motsvarar reglerna i medeltidslagarnas kyrkobalkar.

Låt oss då granska enskildheterna i den föreslagna läsningen.

Dubbelläsningen av **a** i **uksa** kan knappast vålla protester. Genitivformen *vis* är också problemfri. Ordet är en *a*-stam och skall ha *s*-genitiv. Läsningen *gildan* uppfattas av mig som redan sagts som ett verbalsubstantiv med *an*-suffix till fsv. *gilda* 'gilla, godkänna; sätta i stånd, vidmakthålla; göra en sak *gild*, så att böter komma att därför erläggas' (Schlyter Ordb.).

En flock ur Dalalagen (DL) är intressant i sammanhanget:

Broar synar ok garþar synar skulu um botulfs mässu væra. Soknamän skulu syn at nämna, tolf män ok flerä syn at nämna än sokn är viþer. þän garþ ella broar sum þe sværia ogildar böti firi sex öra. . . . Far nokor skapa i bro, lysi i fyrsta by þär han til kombir. Giälde þe(n) skapa hans sum bro a gilda sva dyrt sum synamän mäta, ok þrea markir firi bronä.

DL BB 38:pr

”Brosyner och gårdsgårdssyner skola hållas vid Botulvsmässan. Sockenmännen skola utse synenämnd, tolv män, och flera, om socknen är vidsträckt. För den gårdsgård eller de broar, som de svärja bristfälliga, skall bötas sex örar. . . . Lider någon skada på en bro, kungöre han det i första by han kommer till, och den, som skall hålla bron fullgod, skall gälda hans skada så dyrt, som mätismän mäta den, och böta tre marker för bron.”

Sjödahl i Holmbäck–Wessén 1979, DL s. 57 f.

Verbet *gilda* används i denna flock således om bro, och flocken handlar om både broar och stängsel. Betydelsen är här 'hålla el. göra fullgod, gill' och således inte helt densamma som innebörden hos det antagna *gilda* i ristningen. Någon svårighet att förstå den antagna, pregnant användningen i ristningen utifrån ordets användning i DL kan jag dock inte se.

Den sista betydelse som Schlyter anger – 'göra en sak *gild*, så att böter komma att därför erläggas' – grundar sig på två typer av belägg. Den ena typen – den som lämpar sig för direkt jämförelse med Forsa-ristningen – representeras av följande belägg:

Fæller man bolstaþa bro, þe allmanna vægher ligger ivir. giældis (hs B gildis) meþ þrim markum

Sdml BB XXIV:pr

”Försummar någon en bro, där allmän väg går över, då skall därför gäldas (hs B: då skall den göras gill med) tre marker.”

För min del har jag svårt att förstå att den av Schlyter angivna betydelsen skulle föreligga här. Snarare kanske som i min föreslagna översättning 'göra (bro o.d.) gill (med böter)', eller möjligen '(med böter) sona bristande underhåll av (bro o.d.)'. Emellertid kan man dock tveka här om betydelsen

hos varianten i hs B verkligen är denna och inte i stället 'gälda'. Denna senare betydelse är – vid sidan av betydelsen 'göra gill' – belagd hos fvn. *gilda*, v. (se Heggstad 1963).

Omvänt bör dock mindre skäl till tveksamhet råda ifråga om innebörden i ristningens antagna *gildan*. Vad skulle nämligen en antagen innebörd 'till gäldande av vi' egentligen säga om skälet till att böter skulle betalas? Ristningen saknar ju, i motsats till SdmL:s flock, en föregående beskrivning av vad som ålåg den som avsågs med bötesbestämmelsen.

Ordbildningsmässigt hör *-an*-avledningarna till en redan i samgermansk tid produktiv typ av bildningar till svaga verb. Böjningsformen – som bör vara dativ, möjligen akkusativ efter prepositionen *at* – tarvar någon kommentar.

-an-avledningar av typen fsv. *skipan* har ju ursprungligen i fvn. haft varianterna *-an* och *-un* med växling enligt de feminina *i*-stammarnas böjning, alltså *skipun*, *skipanar*, *skipun*, *skipun*, i resp. nominativ, genitiv, dativ och akkusativ. Hur böjningsmönstret sett ut i vikingatidens svenska språkbruk är inte närmare känt (jfr Loman 1961:51 f.). Allmänt gäller naturligtvis att *u*-omljudet är vanligast i västnordiskan (jfr Wessén 1962:19). I de västnordiska ö-språken har de omljudslösa formerna vid suffixen *-an* och *-aðr* en starkare ställning än i övriga fall (Widmark 1959:303 och 323). Även om de kan bero på utjämning inom paradigmet, så vill Widmark helst förklara dem som resultat av norsk språkutveckling. Formen *gildan* i dativ och akkusativ singularis i Hälsingland förefaller mig därför inte vara anmärkningsvärd.

Beträffande den syntaktiska konstruktionen *oxa at vis gildan* är vidare några ord att säga. En exakt parallell till detta uttryck har jag hittills inte lyckats finna i medeltidslagarna. Tämmligen nära ligger dock enligt min mening följande ställe:

Aker man landa millum. varþir ræntir af slípa ok þingum sinum . . . viti fæ sit til sex marka ok þre markir at asokninni
DL Þj 16:1

”Åker någon mellan land och blir rånad på sin släde och sina ägodelar . . . Han må styrka att hans ägodelar voro värda intill sex marker, och taga tre marker för lagsökningen.”

Holmbäck–Wessén 1979, DL s. 95

Ofta förekommande i de svenska landskapslagarna är att prepositionen *at* styr en beteckning för en liden rättskränkning eller en ersättningsgill skada i uttryck som *bot at sarum* eller *at manhælg* (se Schlyter Ordb.).

Att ordföljden är *at vis gildan* och inte *at gildan vis* förefaller inte heller anmärkningsvärt. Jämför ur de svenska landskapslagarna uttryck som *at kirkiu vigsl*, *at jorþa köpum*, *at rættum biskups færþum* m.fl. (se Schlyter Ordb.).

Problemet med denna läsning är i stället att man tvingas till antagandet att en t-runa är bortglömd efter l-runan.² Assimilationen *-ld > ll* hör som bekant till ett betydligt senare skede.

Hur allvarlig är då denna invändning? Ja, allmänt sett måste det gjorda antagandets rimlighet naturligtvis bli beroende av det totala stöd, som kan uppåddas för den föreslagna läsningen och tolkningen. Den slutliga värderingen av detta får därför anstå tills vidare.

Om den föreslagna början är riktig, hur skall då ristningens fortsättning tolkas?

Jag ansluter mig till läsningen *staf at fyrsta lagi* och tolkar den:

”för varje stav (i *stängslet*) när den första gången ligger ned”

Ordet *stav* fattas då i första hand som beteckning för stolpe, ev. rentav sammanfattande för par av stolpar, i ett traditionellt stolpstängsel, där man fyllt ledet mellan varje (med vidjor sammanhållet) stolppar med liggvirke. Om ett stolppar faller, så måste därigenom två led riskera att bli (mer eller mindre) öppna. Även om endast ena stolpen i ett stolppar faller, så måste rimligtvis (delar av) liggvirket i båda leden ändå riskera att falla.

Jag uppfattar formen *staf* som en adverbial ackusativ och syntaktiskt likvärdig med *fyrir staf hvarn*. En jämförelse med nusvenska formuleringar av typen (*Karameller till försäljning*) *fem kronor påsen*, kan vara belysande. Att *staf* i motsats till exemplets *påse* saknar slutartikel är ju bara vad man kan vänta sig i runsvenskan (jfr Wessén 1956:27).

Uttrycket *at fyrsta lagi* kan naturligtvis i och för sig betyda enbart ’första gången’ (så t.ex. Bugge och Wessén). Emellertid ger sig associationen av sig själv till betydelsen ’liggande’, när man i t.ex. UL KkB 18:pr läser:

Nu kan kirkiu garþær niþri liggia

”Nu ligger stängslet kring kyrkogården nere.”

Holmbäck-Wessén 1979, UL s. 29

Återstoden av avsnittet med bötesschemat, *oxa tva ok aura fiura at apru lagi, en at þriþia lagi oxa fiura ok aura atta staf*, innehåller inga nya problem.

Paralleller

Om man nu vänder sig till Hälsingelagen (HL) i hopp om att finna en direkt parallell till den nu utlästa regeln om bötesstraff vid försummad stängselhållning kring vi, så blir man emellertid besviken. HL är – med Wesséns

² Vid besök i Forsa i juni 1989 har jag övertygat mig om att a-runan inte kan läsas som en binderuna för ta.

formulering – till stora delar endast en förkortad och för Hälsingland anpassad bearbetning av Upplandslagen (UL). Det visar sig också att den flock i HL som handlar om stängsel kring kyrka och kyrkogård, HL KkB 18, är direkt hämtad från UL KkB 18. Ingenting finns där som kan påminna om Forsa-ristningen.

Däremot erbjuder sig i mitt tycke slående paralleller i ÄVgL KkB 13 och YVgL KkB 26. Sakligt och terminologiskt överensstämmer de med varandra. YVgL:s version är något fullständigare och lyder i normaliserad version:

Kirkiugarþær skal e gilder vara, þæþe vinter ok sommar.

Kirkiu garþ skal skipta bola mællum,

ok bol slikt sum annat.

Liggær kirkiugarþær alder opin

þæt ær þriggia marka sak.

Ligger halfver opin,

þæt ær tolf öra sak.

Ligger þriþiunger opin,

þæt ær siax öra sak. Þætta a biskuper

æn siþan a hæraþ fore balka hvarn atta örtugar

”Kyrkogårdshägnad skall alltid vara gill, både vinter och sommar.

Kyrkogårdshägnad skall man skifta mellan gårdarna,

och lika mycket har en gård som en annan.

Ligger hela kyrkogårdshägnaden öppen,

det är tre markers sak.

Ligger halva öppen,

det är tolv örsars sak.

Ligger en tredjedel öppen,

det är sex örsars sak. Detta äger biskopen.

Och sedan äger häradet för varje balk åtta örtugar.”

Det är värt att notera att terminologien i YVgL nära överensstämmer med Forsa-ristningens i tolkningsförslaget. Mot ristningens *gildan*, verbalsbst., svarar YVgL:s *gilder*, adj., och mot ristningens *lag*, sbst., svarar YVgL:s *liggja*, v. Vidare tycks det mig att YVgL:s omnämnande av den minsta, i bötessammanhang intressanta enheten, i konstruktionen *fore balka hvarn* erbjuder ett visst stöd för att jag tolkat ristningens *staf* korrekt såsom betydande ’för varje stav’. (Jfr även Gull KrB 11 o. 13, se härom nedan.)

Wessén, som vid sin översättning av denna flock i YVgL tvekat mellan att uppfatta formen *balka* som partitiv gen. pl. (av *balker*, m., eller *balke*, m.) eller som ack. sg., tycker att det syntaktiskt sett är naturligast med gen. pl. Motsvarande tvekan kan emellertid inte uppstå vid tolkningen av ristningen. Formen *staf* – och därmed ack. sg. – är säkerställd genom att ett meningsslut markeras efter *f*-runan, när samma ord återkommer andra gången.

Sakligt sett har både YVgL och ristningen bötesfördubbling i tre steg,

även om själva beloppen inte förefaller stämma överens. Detta kan ha många olika förklaringar men saknar egentligt intresse i detta sammanhang. Man måste hålla i minnet att ristningens lagbud gällde för folket i ett av de nordligaste svealanden i en tid när svear och göter möjligen inte ens hade en gemensam hövding eller konung, och att ett tidsgap på uppemot 400 år skiljer ristningen från YVgL.

Det bör här parentetiskt framhållas att redan Hafström (Hafström 1957:540) gjort en då dessvärre inte fruktbar jämförelse med det motsvarande stället i ÄVgL.

Även om det finns överensstämmelser, kan man genast konstatera att både den rättsliga principen för bötfällande – sådan jag för närvarande uppfattar den – och den konkreta enheten för konstaterande av underlåten stängselhållning förefaller vara olika. Det vore naturligtvis frestande att tolka in en mera direkt parallell till VgL i ristningens **at fursta . . . aþru** o.s.v. **laki**, d.v.s. ”vid det fallet att *en stav*, resp. *två stavar* o.s.v. ligger ned.” Detta förefaller dock mig vara att utan tvingande skäl gå ifrån den närmast till hands liggande, temporala tolkningen.

Den rättsliga principen i YVgL är konstaterandet av längden nedfallen hägnad, medan ristningens princip, som jag således uppfattar den, är konstaterandet av antalet gånger (en enhet av) hägnaden fallit.

Den konkreta enheten hos ristningen betecknas med ett ord som rimligtvis kan väntas syfta på ’upprättstående stav eller stolpe’, medan YVgL:s enhet betecknas med ett ord som knappast väntas syfta på ’resvirke’. Wessén (Wessén 5 YVgL KkB n. 44) refererar den vidlyftiga diskussionen som jag avstår från att gå in på här. Dessutom kan det möjligen vara så att själva typen av stängsel är olika – balkstängsel av timmer i VgL, men vanligt stängsel (fastbandhage) med led i ristningen (jfr Jonzon 1973:144). Inte heller detta går jag här djupare in på.

Ytterst intressant är emellertid vidare att notera att också de äldsta norska lagarna erbjuder paralleller.

Garðr skall vera um kirkiu hveria. Ef han verðr at falle þá liggia við merkr III við allan, VI aurar við fjorðung hvern, þó at eitt lið se opit á fjorðungi, þá er sem allr fjorðungr se niðrfallin.

BorgLKr 9 (nedtecknad vid mitten av 1100-talet)

”Stängsel skall finnas omkring varje kyrka. Om det faller ned, då bötes därför tre mark för hela stängslet, sex örar för varje fjärdedel. Även om endast ett led är öppet så är det likasom hela fjärdedelen vore nedfallen.”

Garðr skal vera um kirkiu hvaria. Biskups ármaðr skal þing stæmna á vársdegi þegar þeli er ór jarðu, at hvar gere sin hluta gildan sva at ei brióti niðr rign ne rot. liggia VI aurar við lið hvart, en XII aurar við halfvan, en III merkr við allan.

EidsLKr 31 (nedtecknad åren 1152–62)

”Stängsel skall finnas omkring varje kyrka. Biskopens fogde skall stämma till ting på våren, så snart tjälen är ur jorden, att var och en skall göra sin lott gill, så att varken regn eller röta bryter ned den. Sex örar bötes för varje (nedfallet) led, och tolv örar för halva stängslet, och tre mark för hela stängslet.”

Gull, FrostL, och för den delen även den isländska Grágás, saknar såvitt jag kunnat finna motsvarighet till de nu anförda reglerna med bötesfördubbling. I ett annat avseende erbjuder emellertid Gull intressanta jämförelser. I kristendomsbalken (KrB) sägs beträffande bl.a. skyldighet att hålla stängsel kring kyrka att om enskild man försummar denna skyldighet, skall han böta 3 örar för varje trä som fattas (Gull KrB 11 och 13).

Något krav på att ett helt led skulle ligga öppet för att straffbarhet skulle inträda ställs uppenbarligen inte här. Varje stående eller liggande del av stängslet var lika bötesgill. Möjligen skulle man utifrån denna jämförelse kunna ställa sig frågan om Forsa-ristningens *staver* rentav bör tolkas extensivt såsom syftande på varje stavformig, stående eller liggande del av stängslet.

Sammanfattningsvis är det påfallande att EidsLKr har regler som mycket nära överensstämmer med VgL – bötesfördubbling i tre steg med beloppen 6 örar – 12 örar – 3 mark (= 24 örar) knutna till ett nedfallet led, resp. halva kyrkogården, resp. hela kyrkogården. EidsLKr använder också ordet *gildr*. BorgLKr har samma system fastän uttryckt på något annorlunda sätt.

Särskilt intressant förefaller det ändå vara att både EidsLKr och BorgLKr som minsta enhet har *lið* 'led', och att detta i BorgLKr legaldefinieras såsom likvärdigt med att en hel fjärdedel av stängslet har fallit ned.

Om man ser ristningens 'stav' i detta ljus, framstår det som fullt möjligt att 'stav' *kan* ha representerat så mycket som en fjärdedel av stängslet. Det är med andra ord möjligt att Forsa-ristningens böteschema har större räckvidd än vad som direkt framgår av ordalydelsen.

Utvärdering av förslaget

Om man försöker sammanfatta argumenten för och emot det här framlagda förslaget till läsning och tolkning av inskriftens inledning, så kan man kanske säga följande:

Tolkningen ger i motsats till tidigare tolkningar en klar och i själva texten utsagd mening åt inskriften. Ordet *gilda*, v., 'återställa i lagligt skick', är belagt i DL BB 38:pr, vilket bl.a. just handlar om stängsel. Klara paralleller till tolkningen står att finna i VgL och två av de äldsta norska lagarna i fråga om terminologi (*gildan*, verbalsbst.: *gilder*, *gildr*, adj., *lag*: *liggia niþer*) och förekomst av bötesfördubbling. Dessa paralleller återfinns alltså i västnordi-

ska eller dessa mycket närstående östnordiska lagar (VgL). Detta stämmer väl överens med det påfallande västnordiska draget hos språket i inskriften (konjunktionen *ef* 'om', *inna* 'utsäga', *liuprettr* (*lyðrettr*) 'allmän lag': jfr Wessén 1940:LVII. Det förtjänar att särskilt understrykas att orden *gilda*, v., och *gildr*, *gilder*, adj., inte är ord, vilka som helst, i sina respektive sammanhang. De är de centrala rättstermer omkring vilka flockarnas hela innehåll rör sig. Frågan huruvida ett brott föreligger eller inte i medeltidslagarna är avgjord i och med att det avgjorts huruvida stängslet är "gillt" eller inte.

De i jämförelsen utnyttjade svenska och norska medeltidslagarna är förvisso flera hundra år yngre än inskriften, och någon exakt parallell erbjuder inte någon av lagarna. Det måste dock anses värt uppmärksamhet att både språkliga och rättsliga överensstämmelser har kunnat konstateras i den utsträckning som har skett.

Slutligen undanröjer den föreslagna läsningen och tolkningen den språk-historiskt dubiösa förleden *twis-* i den tidigare läsningen *twisgildan* och ger en så vitt jag förstår osökt mening åt ordet *staf*.

Både språkhistoriska och rättshistoriska skäl tycks således stödja den föreslagna läsningen och tolkningen.

Mot detta står endast att ett antagande om bortfall av en runa är nödvändigt. Jag kan då inte finna annat än att antagandet är befogat.

Forsa-ristningen i rättsligt perspektiv

Om man accepterar den föreslagna läsningen och tolkningen av inskriften, så bortfaller det drag av lokal begränsning av bötesregelns giltighet som möjligen vidlått de tidigare tolkningarna därigenom att de förutsatt att någonting i ringens ursprungliga omgivning skulle ha avgjort vad regeln egentligen syftade på. Nu kan regeln utan vidare uppfattas som generellt giltig, allmän lag. Jämför f.ö. ristningens uttryckliga *liuprettr* 'allmän lag'.

Då uppstår genast frågan var och i vilket sammanhang denna lagtext hör hemma. I vilken del av ett större, nu förlorat lagverk har texten haft sin ursprungliga plats, och för vilket område kan detta lagverk ha gällt?

Av jämförelsen med VgL och de norska lagarna framgår ju direkt att texten måste ha haft sin plats i ett lagsammanhang där frågor om kulten och kultplatsen avhandlades, en hednisk motsvarighet till medeltidslagarnas kyrkobalkar, en "vi-balk" eller "blot-balk" (jfr GL kap. 4 "Aff blotan"). Denna måste i sin tur ha utgjort en del av en helhet, en lag, men vilken?

Om vi med Liestøl daterar inskriften till 800-talet, alltså äldre vikingatid, så står det klart att man inte kan förutsätta en så tidig Hälsingelag. Vad man har att utgå från är väl i stället den lag som måste ha gällt vid tinget vid Hög i

Sundeds gamla "land" och då rimligtvis för hela "landet", alltså en "Sundedslag" om man så vill. Jag vill här påminna om att tinget i Hög var "landsting" för hela Sunded.

Detta måste vara den äldsta identifierade nordiska lag av vilket något ännu finns bevarat, den första säkert traderade vikingatidslagen. Att vad som bevarats av denna lag inbjuder till jämförelser med norska och dessa närstående västsvenska lagar, stämmer helt överens med förhållandena i Hälsingelagen (HL). Redan Bugge (Bugge 1877:49 f.) har påpekat överensstämmelser mellan fornnorskan och språket i HL. Wessén uttalar om detta (Holmbäck-Wessén 1979:LXI): "HL innehåller åtskilliga ord och rättsuttryck, som sakna motsvarighet i andra fornsvenska lagar men visa överensstämmelse med fornnorskt lagspråk. Det är ett väsentligt inslag, som är förklarligt på grund av det geografiska läget och förbindelserna över Jämtland och som har motsvarighet i sedvänjor och kulturförhållanden."

Sammanfattning

Sammanfattningsvis skulle en preliminär tolkning av den rättsliga delen av texten i ristningen då kunna lyda på följande sätt:

"En ox och två örar (i böter) för återställande av (stängsel kring) vi i lagenligt skick för varje stav första gången den fallit;
två oxar och fyra örar (för varje stav) andra gången den fallit;
men för tredje gången fyra oxar och åtta örar;
och all egendom i kvarstad, om han icke gör rätt för sig.
Det som folket (d.v.s. kultsamfälligheten) äger kräva enligt allmän lag, det blev förr stadgat och stadfast."

Källor och litteratur

- Brink, Stefan (1984), *Ortnamn i Hälsingland*. AWE/Gebbers, Stockholm, s. 23 f.
- Bugge, Sophus (1877), "Runeskriften paa Ringen i Forsa Kirke i nordre Helsingland". *Festskrift til Det Kgl. Universitet i Upsala ved dets Jubilæum i September 1877 fra Det Kgl. Fredriks Universitet i Christiania*. 1. Kristiania.
- Grágás, *Islændernes Lovbog i Fristatens Tid, udgivet efter det kongelige Bibliotheks Haandskrift og oversat af Vilhjalmur Finsen*. København 1852, 2 tr. 1974.
- Hafström, Gerhard (1949), *Ledung och marklandsindelning*. Almqvist & Wiksell, Uppsala, s. 230–255.
- (1957), "Forsaristningens tolkning", *Svensk juristidning*, årg. 1957, Stockholm, s. 538–544.
- (1959), "Forsaringen", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Allhem, Malmö.

- Heggstad, Leiv (1963), *Gamalnorsk ordbok*, 2 utg., 3 tr. Det norske samlaget, Oslo.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (1979), *Svenska landskapslagar*, 2 uppl. Band 1, 3 o. 5. AWE/Gebers, Stockholm.
- Jansson, Sven B. F. (1963; 3 uppl. 1984), *Runinskrifter i Sverige*. AWE/Gebers, Stockholm, s. 40 f.
- Johnsen, Ingrid Sannes (1968), *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 121 ff.
- Jonzon, Israel (1973), *Kring Hälsingland och dess gamla folkland*, Bollnäs, s. 144 f.
- Liestøl, Aslak (1979), ”Runeringen i Forsa”, *Saga och sed*, årg. 1979, s. 12–27.
- Loman, Bengt (1961), *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning och -else*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 51 f.
- Norges Gamle Love indtil 1387*. Udg. ved R. Keyser og P. A. Munch m.fl. Kristiania 1846–1895 (BorgLKr, EidsLKr, FrostL, GullL, MHLL, Glossarium).
- Olsson, Ingemar (1976), *Gotlands stavgardar*. Barry Press Förlag, Visby, s. 95–110.
- Samling af Sveriges gamla lagar*. Utg. af H. S. Collin & C. J. Schlyter. Stockholm o. Lund 1827 o. senare (GL, GS, HL, Ordbok, SdmL, VgL).
- Sandström, Josef (1948), ”Om tolkningen av Forsa-ringen”, *Kungl. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, Årsbok 1948*, s. 65–97.
- Schlyter Ordb., se *Samling af Sveriges gamla lagar*.
- Söderwall, K. F. & Åkerlund, W. & Ljunggren, K. G., *Supplement A – N till Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltids-språket*, Lund 1953.
- Söderwall Supplement (1953), se Söderwall, K. F. & Åkerlund, W. & Ljunggren, K. G.
- Wessén, Elias (1940), *Svenska landskapslagar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. XLV-LVII.
- (1956), *Svensk språkhistoria III*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 27.
- (1962), *Svensk språkhistoria I*. 4 uppl. 2 tr. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 19.
- Widmark, Gun (1959), *Det nordiska u-omljudet. I* (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 6), Uppsala, s. 303, 323.

Förkortningar

BorgLKr	Borgartingslagens Kristenrätt
DL	Dalalagen
BB	Byggningsbalken
Pj	Tjuvnadsbalken
EidsLKr	Eidsivatingslagens Kristenrätt
FrostL	Frostatingslagen
GL	Gutalagen
GS	Gutasagan
GullL	Gulatinglagen
KrB	Kristendomsbalken
HL	Hälsingelagen
KkB	Kyrkobalken

MHLL	Magnus Håkonssons (Lagaböters) landslag
SdmL	Södermannalagen
BB	Byggningsbalken
MB	Manhelgdsbalken
UL	Upplandslagen
KkB	Kyrkobalken
VgL	Västgötalagen
YVgL	Yngre Västgötalagen
KkB	Kyrkobalken
ÄVgL	Äldre Västgötalagen
KkB	Kyrkobalken